

MIRILA U KONTEKSTU GEOGRAFSKIH OBILJEŽLJA RAVNIH KOTARA I BUKOVICE

Ante Blaće, Lena Mirošević

Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju
anblace@unizd.hr, lmirosev@unizd.hr

Sažetak

U radu su s geografskog stajališta analizirana mirila – materijalni ostaci prakse obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom na području Ravnih kotara i Bukovice, odnosno Grada Benkovca i Grada Obrovca. Tri čimbenika (pristupa) uzeta su u razmatranju obilježlja mirila ovisno o tome nalaze li se na prostoru Kotara ili Bukovice: implikacija osnovnih prirodnogeografskih obilježlja, historijskogeografski razvoj i suvremeni religijski sastav stanovništva (katolici i pravoslavci). Istraživanje je pokazalo da je temeljna praksa obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom u kvantitativnom smislu bila izraženija i danas je još prisutna na prostoru Bukovice, dok je u Ravnim kotarima gotovo zamrla.

Uvod

Religija je jedna od najvažnijih kulturnih aktivnosti koje ljudi prakticiraju od prapovijesti i ukorijenjena je u gotovo svim društvenim zajednicama (Pacione, 2009). U tom kontekstu, a s obzirom na prostornu širinu vjerskih ponašanja i njihovo zauzimanje u društvenim interakcijama, geografija religija postaje sve važnije područje istraživanja. Takav odnos posebno je izražen u posljednjih dvadeset godina. Naime, obilježlja suvremenog društva su različitost, pokretljivost i komunikacija, koje utječu na nova sociogeografska preslojavanja u mnogim zemljama, a usporedno s time i na različita religijska ponašanja (Havlíček, 2014). Proučavanje odnosa između geografije i religije obuhvaćeno je različitim pristupima od kojih je najvažnija prostorna perspektiva. S obzirom na predmet proučavanja mogu se okupiti u tri smjera: studije o utjecaju religija, prostorno-geografske studije i prostorne studije vjerskih fenomena (Stoddard i Prorok, 2003). Studije o utjecaju religije te vjerskih uvjerenja i ponašanja usmjerene su prema proučavanju religije i njezinih utjecaja na prostor odnosno na kreiranje kulturnog krajolika. Prostorno-geografske studije uglavnom sadržavaju statističko-kartografske analize odnosno kartografske prikaze prostorne rasprostranjenosti vjerskih pripadnosti na određenim područjima. Najveći dio publikacija odnosi se na vjerske fenomene odnosno religijske prostorne varijacije. Razlog tomu je to što su teme poput *svetih mjesta* i *smjerova* inherentno geografske i stoga zauzimaju važno mjesto u geografiji religija. Zapravo, s obzirom na društvenu važnost religijskih praksi, dok god geografija objašnjava način organizacije prostora, jasno je da će postojati i potreba za analizom religije odnosno religijskih aktivnosti i njezinih utjecaja na prostor.

U ovom radu proučavanje je usmjereno prema jednom vidu religijske aktivnosti i materijalnom odrazu takve prakse u krajoliku. Naime, materijalni tragovi u krajoliku dokaz su povezanosti zajednice s prostorom kroz koji su komemorirane određene vrijednosti zajednice i tako evociraju osjećaj za prostor i osjećaj pripadnosti (Zelinsky, 1980; Claval 1993; Crang 1998; Mitchell 2000; Norton 2006). Jedan od tih materijalnih elemenata su dimenzijama mali, ali simbolički važni kameni spomenici kojima se obilježavaju mjesta odmaranja s pokojnikom u različitim područjima Primorske Hrvatske (Glavičić, 1981; Trošelj, 1992; Faber, 1995; Katić, 2010; Vinšćak, 2010; Katić, 2012; Katić, 2017). Lokalni stanovnici koji su sudjelovali na pogrebu zaustavili bi se na jednom dijelu puta prema groblju i u spomen na pokojnika, koristeći se kamenom koji bi ondje pronašli, sagradili jednostavni spomenik. Lijes s pokojnikom polegnuo bi se na tlo, jedan kamen stavljao se uz vrh lijesa (glavu), a jedan uz dno lijesa (noge) i tako bi ga se izmjerilo (*izmirilo*) od čega dolazi i jedan od naziva za spomenik – mirilo, a upotrebljavaju se još i bilig, počivalo i dr. (Katić, 2017).

Cilj je istraživanja prepoznati pozicioniranje i konfiguraciju te male religiozne infrastrukture u istraživanom prostoru s obzirom na fizičkogeografska i društvenogeografska obilježja prostora. Geografskih istraživanja tog fenomena gotovo da i nije bilo, samo ih jedan nedavni rad (Mirošević i dr., 2016) razmatra, i to ponajviše s historijskogeografskog aspekta. Interes etnologa i antropologa za mirila počeo je potkraj 19. st., a intenzivirao se tijekom 80-ih godina prošlog stoljeća i posljednjih petnaestak godina. Posebno se to odnosi na znanstveno djelovanje Odjela za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru i njegovu suradnju s drugim institucijama u Hrvatskoj i inozemstvu te drugih znanstvenika (Glavičić, 1980; Trošelj, 1992; Faber, 1995; Katić, 2010; Pleterski, 2010; Katić 2011a, Katić 2011b, Katić, 2012; Trošelj, 2013; Katić, 2017).

Budući da je krajolik područje koje čine (prirodne i antropogene) sastavnice i procesi (Antrop, 2000), jasno je da u analizi krajolika odnosno njegovih strukturnih obilježja treba uzeti u obzir utjecaj okoliša i povijesni aspekt, tj. međudjelovanje čovjeka i okoliša.

Područje istraživanja

Ravni kotari i Bukovica subregionalne su cjeline središnjeg dijela Primorske Hrvatske čija geografska obilježja zasad nisu bila mnogo zastupljena u znanstvenim istraživanjima. Uglavnom je riječ o razmatranju pojedinih naselja (npr. Kalogjera, 1987; Kos, 1987; Čuka i Pejdo 2009, Magaš; 2000; Magaš 2009; Čuka i dr. 2012) ili preglednih radova o područjima Zadarske županije i (Primorske) Hrvatske (*Geografija SR Hrvatske*, 1974; Magaš, 2013; Faričić i Marelić, 2014) koji se ujedno djelomično osvrću i na Kotare i Bukovicu. Ipak, prije desetak godina provedena su istraživanja prostornog obuhvata i razvoja krajolika tog prostora (Blaće, 2014b; Blaće, 2015) kao dopuna dotadašnjim spoznajama. Dakle, za prostorni obuhvat Ravnih kotara korišten je rad A. Blaće (2014b), a područje Bukovice je približno određeno za potrebe ovog rada na temelju ranijeg istraživanja L. Kosa (1987) (Sl. 1.). Međutim, naglasak je stavljen na područje dviju upravno-teritorijalnih jedinica lokalne razine – Grada Benkovca i Grada Obrovca zbog toga što su dosadašnja etnografska istraživanja prakse obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom upravo tu bila najizraženija (Katić, 2017). Također, podaci o religijskoj strukturi stanovništva analizirani su na razini naselja koja administrativno pripadaju Gradu Benkovcu i Gradu Obrovcu. Prema tome, iako u naslovu rada stoje toponimi Ravni kotari i Bukovica, analizom je obuhvaćen onaj dio geografskih subregija koji pripada spomenutim jedinicama lokalne samouprave. Prema teritorijalnoj organizaciji Katoličke Crkve u Hrvatskoj navedeni prostor najvećim dijelom pripada Zadarskoj nadbiskupiji.

sl. 1. Ravni kotari i Bukovica

Izvor: izrađeno prema Kos, 1987; *Središnji registar prostornih jedinica Republike Hrvatske*, 2011; Blaće, 2014b

Mirila – specifična pojavnost kao posljedica međudjelovanja čovjeka i prirodnog okoliša

U najširem smislu, Ravni kotari prostiru se između rijeke Krke na jugoistoku, Bukovice na sjeveru i Jadranskog mora na zapadu i jugozapadu (Blaće, 2014b). To je zaravnjeno do blago valovito područje uglavnom do 200 m nadmorske visine. Veći dio ravnokotarskog terena izgrađen je od propusnih krednih vapnenaca i vapnenačkih breča te djelomično propusnih dolomita i laporovitih vapnenaca, a manji dio od nepropusnih klastita (Fritz, 1978). Ukupne površine klastičnih sedimenata, tj. flišnih naslaga eocenske starosti činjenih od lapora, pješčenjaka i konglomerata, su oko 270 km² (Fritz, 1978). Te naslage su predisponirale Kotare kao potencijalno vrijedan poljodjelski prostor. Morfostrukturno, Kotare čine nizovi vapnenačko-dolomitnih uzvisina i flišnih udolina dinarskog pravca pružanja. Uzvisine i udoline uglavnom se poklapaju s geološkim strukturama, tj. nizom antiklinala i sinklinala različitih kutova nagiba slojeva i mjestimično sekundarno boranim (Surić, 2009). Naknadnim tektonskim pokretima i diferenciranom erozijom nekadašnje su zone taloženja sedimenata mjestimično izdignute, a karbonatne jezgre antiklinala zaravnjene ili udubljene (Faričić i Marelić, 2014).

Klimatsko-vegetacijski gledano, priobalni dio Ravnih kotara s pravom sredozemnom klimom (Csa prema Köppenovoj klimatskoj klasifikaciji) eumediteransko je područje izvornih, a danas degradiranih zajednica hrasta crnike (*Orno-Quercetum ilicis*). Zaobalje obilježava umjereno topla vlažna klima s vrućim ljetima (Cfa) te ograničene šumske površine hrasta medunca i bijeloga graba (*Quercus-Carpinetum orientalis*) s raširenim submediteranskim suhim travnjacima (Šegota i Filipčić, 1996; Trinajstić, 2011).

Bukovica (s Pozrmanjem) dio je sjevernodalmatinskog zaobalja između Ravnih kotara na jugu, Sjevernodalmatinske krške zaravni na istoku i južne padine Velebita na sjeveru. Riječ je o krškom pobrđu, tj. sredogorju (Orljak) građenom od vapnenačkih breča, konglomerata i flišolikih pojava u sklopu liburnijskih naslaga eocenske i oligocenske starosti (Magaš, 2013). Klima je submediteranska s izvornim zajednicama hrasta medunca s bijelim grabom. Geografsko ime Bukovica možda potječe od bukve (*Fagus sylvatica*) (Kos, 1987), ali šumske zajednice tog prostora danas su gotovo potpuno degradirane. Zastupljena su skeletna tla na laporima i vapnencima, a rjeđe crvenice (Kalogjera, 1987).

Prirodnogeografska obilježlja Bukovice odredila su gospodarski razvoj prostora kao ekstenzivnog i stočarskog, i to ponajprije transhumantnog oblika s obzirom na blizinu Ravnih kotara, Velebita i Dinare. Tisućljetna ispaša od prapovijesti koja je pojačana tijekom 19. i prve polovice 20. st. negativno je utjecala na biljni pokrov potpuno ga degradirajući (Peričić, 2006). Na ogoljivanje

terena utjecali su vjetar i voda jer nije bilo vegetacije koja bi usporila njihovu erozivnu snagu. Prirodnu reforestaciju otežava i bura koja se obrušava niz padine Velebita.

S obzirom na navedene razlike u prirodnogeografskim obilježljima Ravnih kotara i Bukovice, posebno geomorfološkim i pedogeografskim, može se primijetiti da su povoljniji uvjeti za nastanak mirila bili (i danas su) na području Bukovice. Veća energija reljefa i raznovrsniji krški oblici, veće površine ogoljenog terena, manje obradivog zemljišta i veća dostupnost stijenske mase na području Bukovice omogućili su lokalnom stanovništvu podizanje brojnijih spomenika na mjestima odmaranja s pokojnikom. Razlike u prirodnogeografskim obilježjima utjecale su i na izgradnju prometnica. Više krivina i prometnice s većim nagibima (i to one koje pripadaju skupini kapilarne prometne infrastrukture) u Bukovici posljedično su dovele do duljeg putovanja i između dviju točaka među kojima je zračna udaljenost mala, a k tomu, pješaćenje takvim putovima zahhtijevalo je veći fizički napor. Obilježjima terena prilagođavali su se i stambeni objekti, a o njima je ovisilo i oblikovanje naselja. Tradicionalno, ravnokotarska naselja razvijala su se na karbonatnim prisojnim stranama padina, a flišne zone korištene su za zemljoradnju. Od druge polovine 20. st. taj se model napušta i naselja se šire na nekadašnje obradive površine. Ravnokotarska sela, izvorno u više zaselaka, danas su uglavnom okupljena, nizna naselja koja su se širila gradnjom stambenih objekata uz važnije prometne komunikacije. Naselja u Bukovici su raštrkana, s više manjih zaseoka koji su oblikovani oko većih ili manjih dolaca s plodnim zemljištem. Bukovičko stanovništvo uglavnom se bavilo ekstenzivnim pašnjačkim stočarstvom što je uvjetovalo nisku gustoću naseljenosti i veliku mobilnost. To je jedan od razloga zbog kojeg je na prostoru Grada Benkovca (koji se većinom prostire na području Kotara) gotovo svako naselje imalo samo jedno mirilo, a u naseljima Grada Obrovca (Bukovica) svaki zaseok imao je svoje mirilo, tj. u jednom naselju moglo je biti i više lokaliteta s mirilima.

Historijskogeografski kontekst pojavnosti mirila

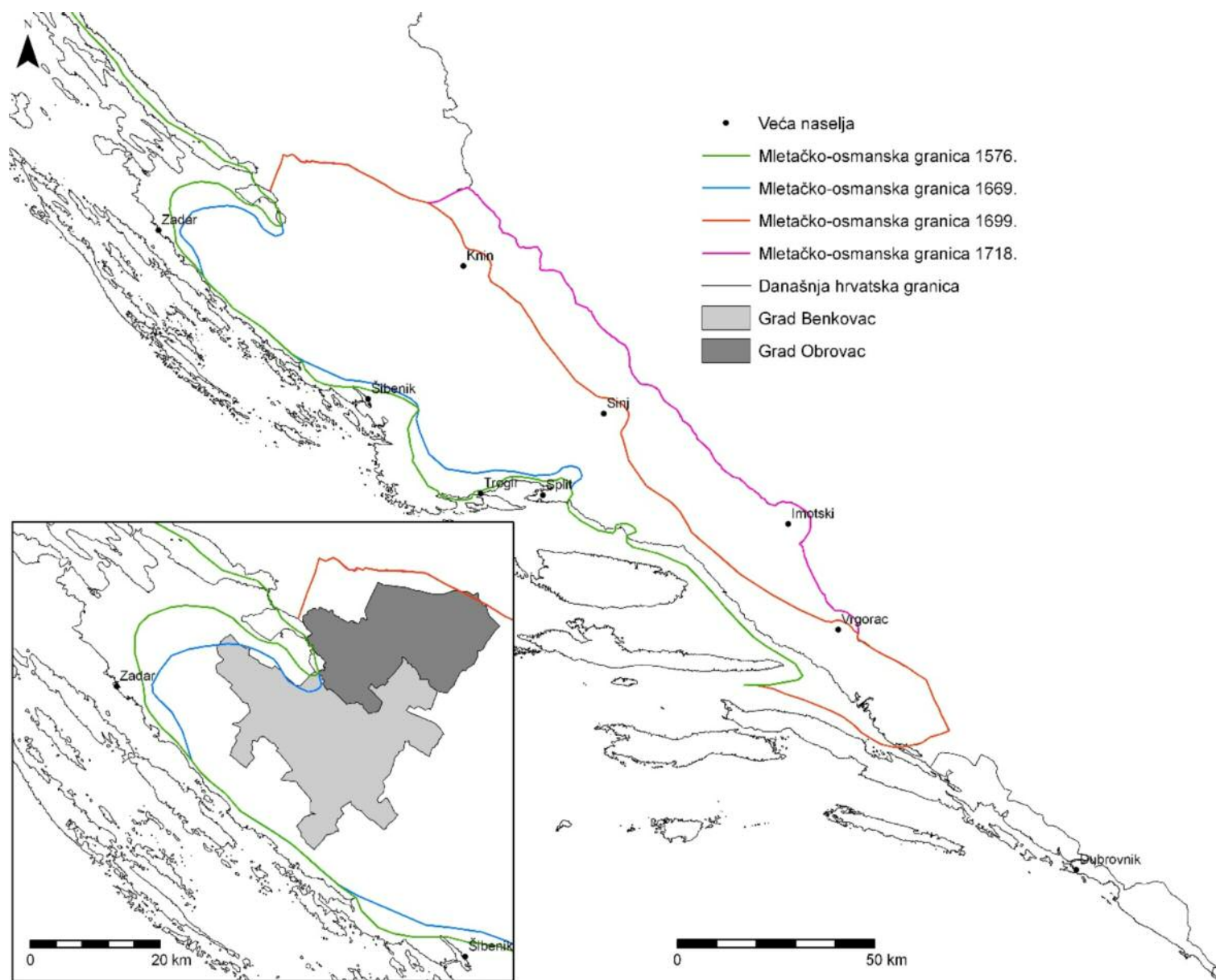
Za naseljenost središnjeg prostora zaobalja istočnog Jadrana odnosno Ravnih kotara i Bukovice važno je razdoblje 16. stoljeća jer je tada prostor današnje Hrvatske obilježila trilateralna konfrontacija Mletačke Republike, Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva. Ona je zamijenila dotadašnji bilateralan sukob Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva i Mletačke Republike prouzročen težnjom objiju sila da zagospodare istočnom obalom Jadrana. Od 1409. godine Venecija je postupno zavladała fragmentiranim obalnim prostorom od Istre preko Dalmacije do Boke kotorske. Habsburška Monarhija upravljala je zapadnim dijelom Hrvatske, uključujući središnji dio Istre te obalu

od Rijeke do Karlobaga, a Osmanlijsko Carstvo upravljalo je najvećim dijelom istočne Hrvatske, istočnim dijelovima Gorske Hrvatske te dalmatinskim zaobaljem (Pavličević, 1996). Neovisna je bila samo mala Dubrovačka Republika od Pelješca do Boke kotorske, a izvan Hrvatske u 16. st. bio je najveći dio poluotoka Istre nad kojom su se izmjenjivali različiti suvereniteti (mletački, austrijski, akvilejski) te južne Baranje koja je tada u cijelosti bila dio Ugarske (Faričić i dr., 2012).

U takvim složenim političkim okolnostima koji su zahvatili prostor Hrvatske istraživani prostor ustrojen je kao pogranični prostor triju imperijalnih sila te je postao specifičan ambijent za socijalne interakcije. U tome je zasigurno od velike važnosti bio geostrateški položaj i geografski profil istraživanog prostora. Dolaskom Osmanlija u neposredno zaobalje Zadra višestoljetni funkcionalni integrirani geografski profil otoci – Zadar – Ravni kotari i Bukovica – Velebit je prekinut, a sustav veza kojim se stoljećima stvarala uzajamnost narušen. Osmanlijsko zauzimanje istraživanog prostora započelo je osvajanjem pojedinih utvrda (Obrovac, 1527., Benkovac, Nadin i Vrana, 1538.) u zadarskom zaobalju, a tijekom Ciparskog rata (1570. – 1573.) osmanlijske snage svele su mletački posjed tog dijela Dalmacije na gradove Novigrad, Zadar, Nin i Biograd s uskim gradskim zaobalnim područjima i otocima. Razgraničenje između mletačke i osmanlijske strane utvrđeno je 1576. godine (Anzulović, 1998) kojim su Osmanlije zapravo osvojile cijeli prostor Bukovice i gotovo cjelokupan prostor Ravnih kotara (Sl. 2.).

Novo oblikovanje razgraničenja slijedilo je u Bečkom ratu (1683. – 1699.) u kojem su Habsburška Monarhija i Mletačka Republika kao saveznice uspjele osvojiti pojas osmanlijskih utvrda. Tako se mletački teritorij proširio na prostor Ravnih kotara i Bukovice te se uspostavlja trojna habsburško-mletačko-osmanlijska granica (*Triplex Confinium*, 1699.) u području između izvora rijeke Zrmanje i Knina, na Medviđoj glavici sjeverozapadno od Knina (Kovačević, 1973). U idućim mletačko-osmanlijsko-habsburškim ratovima (1716. – 1718. i 1737. – 1739.) nastavljeno je smanjivanje teritorijalnog obuhvata Osmanskog Carstva na prostoru Hrvatske, a time i pomicanja tromeđe dublje u nekadašnji osmanlijski prostor. Stečeno područje Mlečani su nazvali „nova“ i „najnovija stečevina“ (*acquistato nuovo, acquistato nuovissimo*) organizirajući ga kao krajinu prema Osmanlijama (Sl. 2.). U konačnici je razgraničenje 1795. godine utvrdilo povijesne granice Hrvatske prema Bosni koje se nisu znatno mijenjale u budućnosti (Kovačević, 1973).

sl. 2. Mletačko-osmanska granica na području Južne Hrvatske 1576. – 1718.

Izvor: izrađeno prema: *Središnji registar prostornih jedinica Republike Hrvatske*, 2011; Blaće, 2014a

Osmanlijska prisutnost više od stoljeća i pol na prostoru zaobalja presjekla je stoljetnu gospodarsku komunikaciju između stanovništva priobalja i otočja sa zaobaljem. U takvim okolnostima položaj stanovništva komuna i zaobalja još se više pogoršao, a česti ratovi na prostoru zaobalja utjecali su na iseljavanje stanovništva. Do 16. stoljeća prostor Ravnih kotara i Bukovice naseljavalo je pretežno hrvatsko katoličko stanovništvo, a zbog osmanlijskih osvajanja napustilo je područja pogođena ratnim zbivanjima i iselilo se u priobalne gradove, ali i dalje na otoke, područje Istre te prema regijama Marche, Abruzzo i Molise na području današnje Italije (Mayhew, 2008). U razdobljima mira, prognano stanovništvo nastojalo se vratiti u svoja naselja (Franov-Živković, 2012.).

U napuštene gradove i utvrde dolazilo je *vlaško* katoličko i pravoslavno stanovništvo koje je živjelo u blizini pograničnog prostora, prelazeći na mletačku stranu. Novopridošlo stanovništvo bilo je od iznimne važnosti za daljnji obrambeni sustav mletačkih posjeda jer doseljavanjem stanovništva organiziran je krajiški sustav obrane (Soldo, 2005), tj. dodjeljivanje zemljišta u zamjenu za vojničku službu. Tako je uz cijelu habsburšku i mletačku granicu s Osmanlijama u zaobalju postupno oblikovan obrambeni krajiški teritorij. Doseljenje *vlaškog* stanovništva unijelo je neizbježne promjene u zemljišne imovinsko-pravne odnose. Naime, cilj mletačke vlade bio je zadržati novopridošlo stanovništvo (dviju kršćanskih denominacija – rimokatoličke i pravoslavne) dodjeljujući im zemlju, koji su zauzvrat, uz porezne obveznike postajali i stalni vojni obveznici u sustavu mletačke obrane. Međutim, treba istaknuti da su uz mletački i habsburški obrambeni krajiški teritorijalni ustroj na prostoru zaobalja i Osmanlije imale praksu uređenja pograničnih sandžaka sa sustavom utvrda i u taj su prostor također naseljavali *vlaško* stanovništvo (Buzov, 1993)¹.

¹ Vlasi su posebna skupina sociokulturnog i etničkog identiteta stanovništva, a u historijskogeografskoj baštini zabilježeni su kao *Vlachi, Olachi, Morlachi, Morolaci, Vallachi, Murlachi, Volachi, Eflaken* itd., te se u određenim oblicima taj naziv zadržao i danas (Mirdita, 2007). Za razumijevanje povijesne etnokulturne slike hrvatskoga društvenog prostora potrebno je razlikovati dvije osnovne skupine *vlaškog* stanovništva, a to su: balkanska i pohrvaćena starosjedilačka. Starosjedilačka skupina *vlaškog* stanovništva počela se oblikovati od kraja 5. stoljeća kada na prostor istočne obale Jadrana, u sklopu velike seobe naroda, dolazi germansko, a zatim slavensko stanovništvo koje je potisnulo dio romaniziranoga starosjedilačkog stanovništva u planinska područja. Vrlo malo povijesnih izvora spominje njihov daljnji razvoj tijekom ranoga i razvijenog srednjeg vijeka. Tek se u 14. stoljeću pojavljuju u pisanim izvorima kao dobro organizirane stočarske zajednice. Drugu skupinu činili su balkanski Vlasi čije su migracije započele zbog osmanlijskog osvajanja i sustava kolonizacije na osvojenim područjima koje je pratilo dinamiku osmanlijskih osvajanja u Europi. Tako je došlo do postupnog prelijevanja stanovništva od crnomorske obale do istočne obale Jadrana (Mayhew, 2008).

Takva složena historijsko-politička organizacija hrvatskog prostora u kombinaciji sa specifičnom topografijom i konfiguracijom prostora proizvela je kulturološke osebujnosti zaobalja. Jedna od njih je pogrebni običaj odnosno gradnja *mirila* koji dosad nigdje nije zabilježen u uskom kopnenom obalnom pojasu ili na otočnom prostoru istočnog Jadrana. Ako se promotri prostorna dinamika protezanja habsburško-mletačko-osmanlijske granice sa zabilježenim lokalitetima s *mirilima* na prostoru Ravnih kotara i Bukovice, ne može se zanemariti činjenica da se taj običaj odnosno praksa građenja *mirila* širio upravo na prostoru koje je naseljavalo *vlaško* stanovništvo. Da je običaj bio starijeg podrijetla i da nije došao s Vlasima, bilo bi očekivano da su *mirila* bila i na otocima s obzirom na to da je taj prostor bio jedno od glavnih imigracijskih odredišta stanovništva koje je živjelo u zaobalju prije dolaska Vlaha. Međutim, ako se analizira prijepis o razgraničenju između mletačke i turske vlasti 1576., čiji detaljan sadržaj navodi I. Anzulović (1998), nameće se novo pitanje o podrijetlu *mirila*. Naime, I. Anzulović definirajući toponime duž mletačko-osmanlijskog razgraničenja navodi i toponim *Kukaljića mirila* (*Cucagliza mirila*) između današnjeg Paljuva, Novigrada i Pridrage. Već sama prisutnost toponima u dokumentu iz 1576. otvara nekoliko pitanja. Podrazumijeva li korištenje (a onda i bilježenje) kulturnog toponima *Kukaljića mirila* dulju prisutnost *mirila* u prostoru? U tom slučaju posmrtni običaj obilježavanja pokojnika je dugovječnija praksa prisutna prije razgraničenja, a osobito prije doseljenja novopridošloga stanovništva. Naime, Ravni kotari i Bukovica od 16. do 18. stoljeća bili su ustrojeni kao pogranični prostor, a stanovništvo je doseljeno u nekoliko migracijskih valova. Za vrijeme širenja osmanlijske vlasti na ove prostore naseljeno je stanovništvo iz već osvojenih područja, odnosno iz Kliškog i Hercegovačkog sandžaka. Nakon protjerivanja Osmanlija, *vlaško* stanovništvo je naseljavano i iz dubljeg zaobalja, odnosno iz Like, Hercegovine i Bosne (Rimac i Mladineo, 2009). Uzimajući u obzir prethodno navedene tvrdnje, teško je sa sigurnošću utvrditi podrijetlo običaja *mirila*.

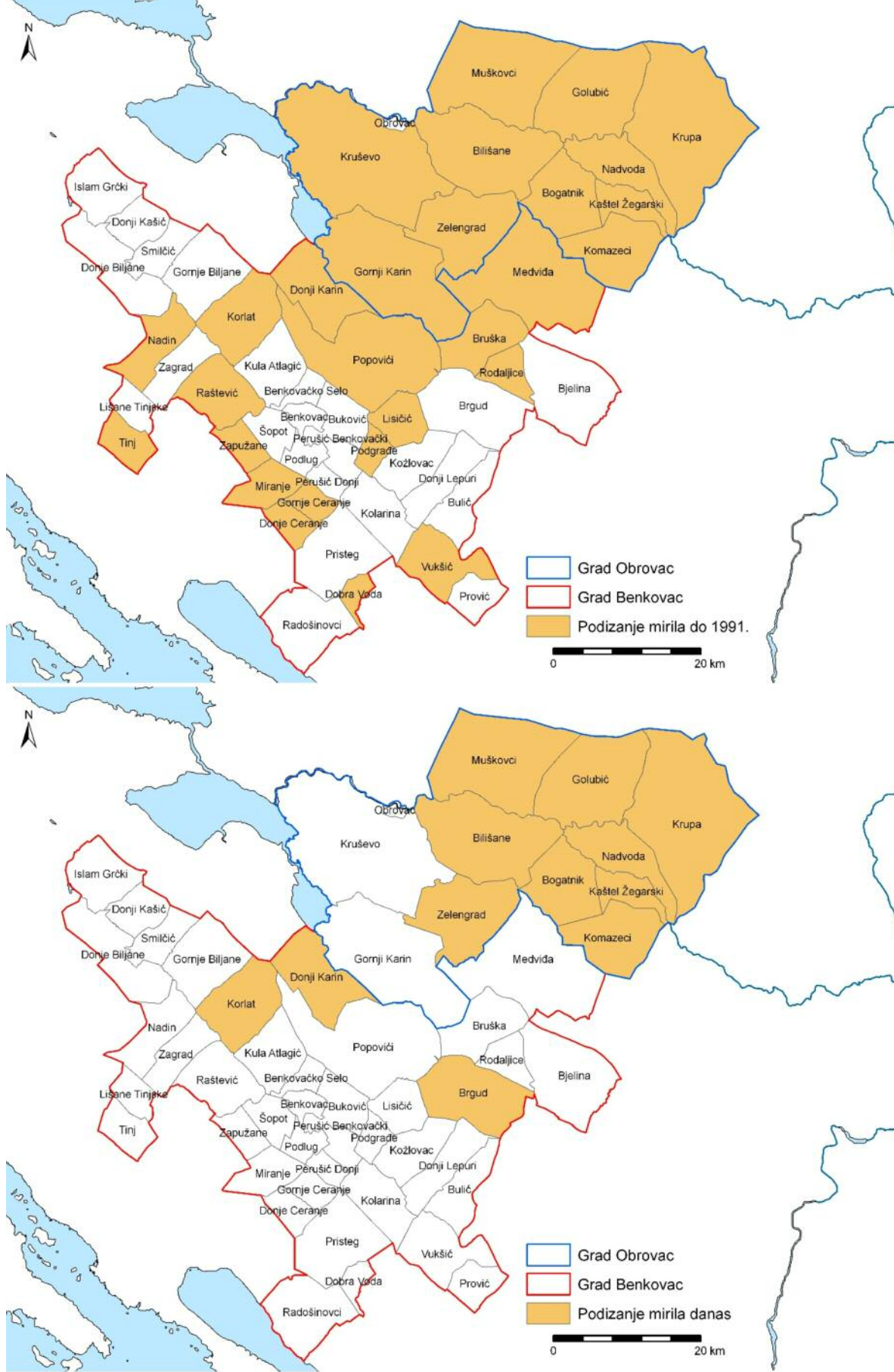
Nakon mletačkih osvajanja dalmatinskoga zaobalja od sredine 17. do početka 18. st. dolazi do upravne i političke organizacije mletačke vlasti. Takvo je stanje potrajalo do kraja 18. st., kada je u kontekstu političko-vojnih operacija u Europi Napoleonova Francuska ukinula Mletačku Republiku (1797). Mletački posjed na istočnoj obali Jadrana najprije je došao pod habsburšku upravu (1797. – 1805.), potom pod francusku vlast (1806. – 1813.). Nakon Napoleonovih uzastopnih poraza tijekom 1812. i 1813. godine istočna obala Jadrana ponovno je došla pod Habsburšku Monarhiju. Time je započela druga austrijska uprava (1815. – 1918.) nad hrvatskim zemljama u sklopu koje je nekadašnji mletački posjed bio ustrojen kao Kraljevina Dalmacija. Prostor Ravnih kotara i Bukovice ponovno je integriran sa susjednim otočnim i priobalnim pojasom, međutim navedene povijesno-političke okolnosti ostavile su traga u načinu i organizaciji života na tom prostoru. Zadržana je *dvojnost* dalmatinskoga prostora koji se u društvenom i agrarno-pravnom smislu naslijeđenom od mletačke uprave dijelio na obalu (s otocima) i zaobalje. U konačnici, takva kulturno-povijesna i

ekonomska diferencijacija prostora i stanovništva zadržana je sve do 60-ih godina prošlog stoljeća kada razvojem industrije i turizma na obali dolazi do litoralizacije, odnosno znatnijeg preseljenja stanovništva iz zaobalja prema uskom obalnom pojasu. Intenzivan razvoj gospodarskih aktivnosti i naseljenosti na obali rezultirali su gašenjem stoljetnih sela i zaseoka u zaobalju. Gubitak stanovništva, ali i bolja prometna povezanost zaobalja s priobaljem, nametnuli su novi način života, a time i prekinuli običaj višesatnog nošenja pokojnika poljskim putovima i drugim lokalnim prometnicama do groblja odnosno gradnju *mirila* (Katić, 2012).

Suvremeni aspekt razmatranja mirila – promjene religijske strukture stanovništva Grada Benkovca i Grada Obrovca

Jedan od aspekata istraživanja mirila je onaj koji se razmatra u kontekstu suvremene pojavnosti prakse gradnje mirila. Kako je navedeno, takva praksa uvelike se napušta od sredine 20. stoljeća, ali istraživanja su potvrdila da je ona još uvijek na pojedinim područjima prisutna (Sl. 3.). Naime, etnografskim istraživanjima utvrđeno je da se među pravoslavnim stanovništvom običaj podizanja mirila zadržao do danas, a da je u katoličkog stanovništva taj običaj uglavnom nestao (Katić, 2017). U tom pogledu analizirana je religijska struktura stanovništva, i to odnosa pripadnika katoličke (rimokatoličke) i pravoslavne (srpske pravoslavne) crkve po naseljima u sastavu Grada Benkovca i Grada Obrovca. U Tablici 1. prikazana je religijska struktura stanovništva uz napomenu da podaci za 2001. i 2011., s obzirom na metodologiju popisa, posebno dio koji se odnosi na brojčano male zajednice, nisu dostupni za sva naselja.

sl. 3. Podizanje mirila u naseljima Grada Benkovca i Grada Obrovca do 1991. i danas

Izvor: izrađeno na temelju: Tab. 1, Središnji registar prostornih jedinica Republike Hrvatske, 2011.

Vidljive su veće promjene odnosa katoličkog i pravoslavnog stanovništva između 1991. i 2011. U Gradu Benkovcu do 1991., s obzirom na religijsku pripadnost stanovnika, 18 naselja bilo je većinom katoličko, a 21 većinom pravoslavno, dok je na prostoru cijelog Grada bilo dvaput više pravoslavnog nego katoličkog stanovništva. Popisima iz 2001. i 2011. utvrđena je prevaga katoličkog stanovništva (85 – 90 %) prema pravoslavnom (7 – 17 %) dok je broj većinom katoličkih naselja porastao na 31, a pravoslavnih se smanjio na osam. Na području Grada Obrovca samo je jedno naselje (od ukupno 12) 1991. bilo većinom katoličko, dok ih je 2011. bilo četiri. S obzirom na to da su katolička naselja ujedno i ona s najvećim brojem stanovnika, ukupni udio katolika u Gradu Obrovcu je s 21 % 1991. porastao na 65 %, 2011., a udio pravoslavaca smanjio se sa 75 na 31 %. Uzrok takvih promjena u demografskoj strukturi bio je Domovinski rat, tj. okupacija Bukovice i većine Ravnih kotara od 1991. do 1995. tijekom agresije na Hrvatsku. Najprije je većina hrvatskog (ujedno velikom većinom katoličkog) stanovništva bila prisiljena napustiti svoje domove, a tek ih se dio vratio nakon oslobođenja tih prostora u vojno-redarstvenoj akciji Oluja. S Olujom se većina srpskog (ujedno velikom većinom pravoslavnog) stanovništva iselila s tog područja. Glavna demografska posljedica ratnih događaja bio je pad ukupnog broja stanovnika, a promijenjena je i biološka i ekonomska struktura stanovništva. Od 2001. do 2011. udio pravoslavnog stanovništva porastao je oko dva i pol puta i u Gradu Benkovcu i u Gradu Obrovcu zbog povratka dijela srpskog stanovništva.

Usporedbom udjela katoličkog i pravoslavnog stanovništva po naseljima 1991. i 2011. i spoznajama o obilježavanju mjesta odmaranja s pokojnikom nekad i danas (Katić, 2012; Katić, 2017) može se zaključiti da je praksa većinom ostala sačuvana u većinski pravoslavnim naseljima, a u katoličkim naseljima nije. Zbog toga je i uočljiva razlika između naselja Grada Obrovca gdje običaj gradnje i dalje postoji u odnosu na naselja Grada Benkovca u kojima se mirila gotovo uopće više ne podižu. Cjelovitog objašnjenja zamiranja tog običaja nema. Vjerojatno su to brojne društveno-gospodarske promjene koje su se dogodile u drugoj polovici 20. st. i koje su utjecale na promjene u načinu života i običajima seoskog stanovništva. Drugi razlog je to što su katolički svećenici koji su obavljali službu u naseljima Grada Benkovca i Grada Obrovca uglavnom nastojali ukinuti praksu obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom smatrajući je pravoslavnim (srpskim) običajem (Katić, 2017). Prema saznanjima, još se u samo jednom većinski katoličkom naselju (Korlat – Grad Benkovac) danas podižu mirila, u svim ostalim naseljima u kojima običaj još postoji prevladava pravoslavno stanovništvo.

Tab. 1. Udjeli (%) katoličkog i pravoslavnog stanovništva u ukupnom stanovništvu naselja Grada Benkovaca i Grada Obrovca 1991., 2001. i 2011. i podizanje mirila do 1991. i danas

Grad Naselje	1991.		Običaj podizanja mirila do 1991.	2001.		2011.		Običaj podizanja mirila danas
	Kat. stan.	Prav. stan.		Kat. stan.	Prav. stan.	Kat. stan.	Prav. stan.	
Grad Benkovac	33,9	61,6		89,9	7,7	84,2	17,0	
Benkovac	17,5	66,9	ne	87,5	9,5	88,2	9,4	ne
Benkovačko Selo	0,8	97,3	ne	88,0	11,3	88,6	9,9	ne
Bjelina ²	10,7	88,3	ne	80,0	20,0	-	-	ne
Brgud ^{1,2}	0,3	98,9	ne	-	-	-	-	da
Bruška	89,3	10,5	da	97,6	0,0	99,1	-	ne
Buković	0,0	98,0	ne	78,0	19,8	66,5	32,3	ne
Bulić ²	85,7	10,0	ne	98,3	0,0	98,6	-	ne
Dobra Voda	99,4	0,0	da	99,1	0,0	100,0	0,0	ne
Donje Biljane	0,3	96,4	ne	61,5	38,5	15,7	83,3	ne
Donje Ceranje ²	6,4	91,9	da	34,9	65,1	-	-	ne
Donji Karin	0,8	98,2	da	45,5	42,6	29,3	64,4	da
Donji Kašić ^{1,2}	0,3	98,8	ne	-	-	-	-	ne
Donji Lepuri	88,6	9,9	ne	98,7	0,0	100,0	0,0	ne
Gornje Biljane	0,1	95,8	ne	50,8	39,0	69,4	30,6	ne
Gornje Ceranje ²	11,7	83,9	da	85,2	14,8	-	-	ne
Islam Grčki	8,5	85,1	ne	87,0	6,5	42,7	54,0	ne
Kolarina ²	0,0	96,4	ne	0,0	100,0	-	-	ne
Korlat	54,5	42,9	da	97,3	1,9	93,2	5,9	da
Kožlovac ^{1,2}	0,0	98,1	ne	-	-	-	-	ne
Kula Atlagić	4,7	92,3	ne	43,7	39,7	20,7	78,3	ne
Lisičić ²	94,8	0,4	da	98,5	0,0	99,2	-	ne

Lišane Tinjske ²	4,8	84,8	ne	93,3	0,0	-	-	ne
Medviđa	57,1	40,8	da	98,0	0,0	100,0	0,0	ne
Miranje	0,6	97,5	da	81,4	18,6	81,2	17,8	ne
Nadin ²	97,3	1,8	da	98,4	0,0	99,5	-	ne
Perušić Benkovački ²	72,9	26,6	ne	99,0	0,0	99,3	-	ne
Perušić Donji ^{2,3}	-	-	ne	-	-	99,2	-	ne
Podgrađe ^{2,4}	-	-	da	100,0	0,0	-	-	ne
Podlug ²	81,8	16,5	ne	96,0	0,0	94,4	-	ne
Popovići ²	78,5	19,9	da	98,1	0,0	98,6	-	ne
Pristeg	55,1	42,0	ne	97,8	1,6	92,4	7,3	ne
Prović ²	42,5	55,8	ne	96,4	0,0	-	-	ne
Radošinovci	77,2	20,9	ne	98,1	0,0	98,3	-	ne
Rašević	51,9	46,1	da	86,4	5,2	93,2	5,3	ne
Rodaljice ²	98,8	0,0	da	100,0	0,0	-	-	ne
Smilčić	29,3	65,2	ne	86,0	11,6	80,6	17,3	ne
Šopot	69,3	27,7	ne	96,7	0,0	94,0	5,7	ne
Tinj	81,8	16,0	da	95,6	4,0	97,2	2,1	ne
Vukšić ²	81,7	15,1	da	98,7	0,0	97,5	-	ne
Zagrad ²	37,8	60,8	ne	73,8	22,3	-	-	ne
Zapužane ²	0,0	96,9	da	0,0	92,0	-	-	ne
Grad Obrovac	20,7	75,2		84,2	12,7	64,7	31,3	
Bilišane ²	0,1	98,4	da	0,0	93,1	-	95,5	da
Bogatnik ²	0,0	100,0	da	0,0	98,6	-	99,2	da
Golubić	0,2	99,6	da	0,0	97,2	0,0	100,0	da
Gornji Karin	0,3	97,1	da	93,1	3,8	79,2	12,7	ne
Kaštel Žegarski ²	1,0	98,5	da	15,1	79,2	-	95,6	da
Komazeci ^{1,2}	0,0	100,0	da	-	-	-	-	da
Krupa ²	0,2	99,5	da	0,0	91,2	-	97,6	da
Kruševo	92,5	6,1	da	96,9	0,5	94,1	2,3	ne
Muškovci ²	0,4	98,7	da	0,0	100,0	-	96,0	da

Nadvoda	0,0	95,2	da	8,0	84,0	0,0	100,0	da
Obrovac	16,0	68,2	ne	90,3	6,3	82,0	15,0	ne
Zelengrad ²	10,4	88,5	da	95,5	0,0	-	-	da

Napomene:

Prostorni obuhvati Grada Benkovca i Grada Obrovca određeni su prema današnjim administrativnim granicama što znači da neka naselja koja su im pripadala do 1992., kad je izvršena promjena upravno-teritorijalnog ustroja, nisu uključena u tablicu.

¹ Popisom stanovnika iz 2001. određeno je da će kod naselja s manje od 10 stanovnika biti raspoloživ podatak samo za ukupno stanovništvo, a ne i pripadnost pojedinim vjerama (*Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Stanovništvo prema vjeri, po naseljima*, CD-ROM, Državni zavod za statistiku).

² Popisom stanovnika iz 2011. određeno je da će kod naselja s manje od 100 stanovnika biti raspoloživ podatak samo za ukupno stanovništvo, a ne i pripadnost pojedinim vjerama. Također, ako je broj pripadnika pojedine vjere bio manji od 10 ili nula, onda je taj podatak ostao nedostupan (*Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo prema vjeri po naseljima*, Državni zavod za statistiku).

³ Naselje Perušić Donji nastalo je izdvajanjem iz naselja Perušić Benkovački nakon 2001. pa za njega nema podataka o vjerskoj strukturi 1991.

⁴ Naselje Podgrađe nastalo je izdvajanjem iz naselja Lisičić nakon 1991. pa za njega nema podataka o vjerskoj strukturi 1991.

Izvor: izrađeno prema: Katić, 2017; *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima*, Knjiga 1, Knjiga 3, Republika Hrvatska Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998., *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Stanovništvo prema vjeri, po naseljima*, CD-ROM, Državni zavod za statistiku, *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo prema vjeri po naseljima*, Državni zavod za statistiku.

Zaključak

Mirila su rezultat složenog međudjelovanja čovjeka i okoliša pod utjecajem tradicijskih vjerskih praksi. Specifična su zbog toga što su obujmom mali, ali značenjem veliki spomenici iz kojih se iščitavaju različita društvena, prirodna, politička i druga obilježlja prostora u kojima su nastala. Značenje i funkcija *mirila* mijenjali su se u odnosu na prostorno-vremenski okvir, stoga su *mirila* odnosno običaj rezultat specifičnog razvoja u određenom povijesnom i geografskom kontekstu. U ovom radu pokušalo se istražiti mirila Ravnih kotara i Bukovice u ovisnosti o prirodno-geografskim, historijskogeografskim i demografskim obilježjima tih dviju cjelina središnjeg dijela Primorske Hrvatske. Namjera je bila kroz fenomen mirila proučiti dinamične procese u odnosu čovjeka i krajolika u zadarskom zaobalju. Tako je materijalna ostavština jednog vremena činila podlogu u prepoznavanju i razumijevanju modela djelovanja čovjeka na prirodno okruženje i obratno, kao i na simbolično značenje krajolika proizašlo iz te interakcije. Iako je ostvaren napredak u shvaćanju pojavnosti i prostornog rasporeda mirila, i dalje ostaju dijelom nepoznat fenomen koji je ponajprije uvjetovan čovjekovom kulturom, a manje geografijom prostora.

Izvori

- Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima*, Knjiga 1, Knjiga 3, Republika Hrvatska Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Stanovništvo prema vjeri, po naseljima*, CD-ROM, Državni zavod za statistiku.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Stanovništvo prema vjeri po naseljima*, Državni zavod za statistiku.
- Središnji registar prostornih jedinica Republike Hrvatske*, Državna geodetska uprava, Zagreb, 2011.

Literatura

- Antrop, M., 2000: Geography and landscape science, *Belgian Journal of Geography. Belgeo special issue. 29th International Geographical Congress*, 1 (4), 9-35.

- Anzulović, I., 1998: Razgraničenje između mletačke i turske vlasti na zadarskom prostoru 1576. nakon Ciparskog rata, *Zadarska smotra*, 47 (1-3), 53-150.
- Blaće, A., 2014a: Eastern Adriatic Forts in Vincenzo Maria Coronelli's *Isolario Mari, Golfi, Isole, Spiaggie, Porti, Citta... Annales, Series Histora et Sociologia*, 24 (2), 239-252.
- Blaće, A., 2014b: Prilog poznavanju regionalne strukture Primorske Hrvatske – regionalizacija ravnokotarskog prostora, *Geoadria*, 19 (1), 129-145.
- Blaće, A., 2015: *Razvoj i suvremena preobrazba krajolika Ravnih kotara*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Zagreb.
- Buzov, S., 1993: Razgraničenje između Bosanskog pašaluka i mletačke Dalmacije nakon kandijskog rata, *Povijesni prilozi*, 12, 1-38.
- Claval, P. 1993: *An Introduction to Regional Geography* (translated by Ian Thompson), Oxford, Blackwell Publishers Ltd.
- Crang, M. 1998: *Cultural Geography*, London and New York, Routledge.
- Čuka, A., Graovac Matassi V., Lončar, N., 2012: Historijsko-geografske promjene u društveno-gospodarskom vrjednovanju ruralnih prostora Ravnih kotara – primjer Nadinskog područja (Hrvatska), *Annales, Series historia et sociologia*, 22 (1), 1-14.
- Čuka, A., Pejdo, A., 2009: Društveno geografska preobrazba ruralnog krajolika Ravnih kotara u drugoj polovici 20. stoljeća, u: *Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata*, ur. Begonja, Z., Bralić, A., Diklić, M., Faričić, J., Obad, S., Oršolić, T., Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Zadru, Sveučilište u Zadru, Zagreb-Zadar, 444-463.
- Faber, A., 1995: Život velebitskog stočara i njegov odnos prema smrti (Razmatranja uz mirila). *Senjski zbornik*, 22 (1), 157-169. <https://hrcak.srce.hr/72187>
- Faričić, J., Magaš, D., Mirošević, L., 2012: Geographical Names on Mercator's Maps of Croatia, *The Cartographic Journal*, 49 (2), 125-134.
- Faričić, J., Marelić, T., 2014: Prirodno-geografske osnove razvitka Zadarske županije, u: *Potencijali društveno-gospodarskog razvitka Zadarske županije*, ur. Faričić, J., Sveučilište u Zadru, Zadarska županija, Grad Zadar, Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Zadar, Zadar, 44-61.
- Franov-Živković, G., 2012: *Društvena slika ugljanskih sela od 15. do 18. stoljeća prema podacima iz glagoljskih vrela*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Fritz, F., 1978: Hidrogeologija Ravnih kotara i Bukovice, *Krš Jugoslavije*, 10 (1), 1-43.
- Glavičić, A., 1981: Mirila i počivala na Velebitu (I), *Senjski zbornik*, 8 (1), 197-210.
- Havlíček, T. (2014): Development and transformation of the religious landscape in Prague after the fall of communism, *Prace Geograficzne*, 137, 51-67.

- Kalogjera, A., 1987: Prirodnogeografska osnova i stanovništvo benkovačke mikroregije, u: *Benkovački kraj kroz vjekove, zbornik 1*, ur. Medini, J., Petricioli, I., Pekić, M., Narodni list, Novinsko-izdavačka djelatnost, Benkovac, 37-55.
- Katić, M., 2010: Mirila – porijeklo i značenje, u: *Mirila, kulturni fenomen*, ur. Pleterski, A., Šantek, G. P., ZRC SAZU, Ljubljana, 15-31.
- Katić, M., 2011a: Kamen i duša, u: *Perunovo koplje*, ur. Pleterski, A., Vinščak, T., ZRC SAZU, Ljubljana, 133-147.
- Katić, M., 2011b: Mirila – tombstones of Dalmatian hinterland, u: *Visions about Museology and Ethnology*, ur. Nenov, N., Faber publisher, Rouse regional museum of history: Rouse, 135-169.
- Katić, M., 2012: Prilog istraživanju običaja obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom, *Studia Mythologica Slavica*, 15, 117-133.
- Katić, M., 2017: *Smrt u dalmatinskom zaleđu: Mirila od rituala do teatra*. Naklada Ljevak, Zagreb.
- Kos, L., 1987: Bukovica i Ravni kotari, Historijsko-geografsko, ekonomsko-prometno i političko-upravno značenje, u: *Benkovački kraj kroz vjekove, zbornik 1*, ur. Medini, J., Petricioli, I., Pekić, M., Narodni list, Novinsko-izdavačka djelatnost, Benkovac, 65-82.
- Kovačević, E., 1973: *Granice bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira*, Svjetlost, Sarajevo.
- Magaš, D., 2000: Osnovne geografske i demogeografske značajke Privlake, u: *Privlaka, zbornik radova*, ur. Kolanović, J., Matica hrvatska Privlaka, Poglavarstvo općine Privlaka, Zagreb, 10-40.
- Magaš, D., 2009: Geografski čimbenici nastanka i razvoja neolitskog naselja Crno Vrilo, u: *Crno Vrilo 2*, ur. Marijanović, B., Sveučilište u Zadru, Zadar, 7-22.
- Magaš, D., 2013: *Geografija Hrvatske*, Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju, Meridijani, Zadar.
- Mayhew, T., 2008: *Behind Zadar, Zara's Contado Between Ottoman and Venetian Rules 1645-1718*, doktorska disertacija, Sveučilište u Padovi, Padova.
- Mirdita, Z., 2007: Vlasi, polinomičan narod, *Povijesni prilozi* 33, 249-269.
- Mirošević, L., Katić, M., Faričić, J., 2016: Sacred records in the landscape: the *mirila* of the Dalmatian hinterland, *Landscape Research*, 41 (8), 868-879.
- Mitchell, D. 2000: *Cultural Geography: A Critical Introduction*, Oxford Blackwell Publishers.
- Norton, W. 2006: *Cultural Geography - environments, landscapes, identities, inequalities*, Oxford University Press, Canada.
- Pacione, M. 2009: The Geography of Religious Affiliation in Glasgow, *Journal of Cultural Geography*, 26 (3), 369-391.
- Pavličević, D., 1996: A review of the historical development of the Republic of Croatia, *GeoJournal*, 38 (4), 381-391.

- Peričić, Š., 2006: Prilog poznavanju gospodarskih prilika Bukovice i Podgorja u XIX. stoljeću, *Radovi zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, 48, 569-596.
- Pleterski, A., 2010: Uvod v mirila, u: *Mirila, kulturni fenomen*, ur. Pleterski, A., Šantek, G. P., ZRC SAZU, Ljubljana, 9-10.
- Riđanović, J., Rogić, V., Roglić, J., Stražičić, N., Šegota, T., 1974: *Geografija SR Hrvatske, Knjiga VI: Južno hrvatsko primorje*, ur. Friganović, M., Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Rimac, M., Mladineo, G., 2009: *Zadarsko okružje na mletačkom katastru iz 1709. godine*, prvi dio, Donji kotar, Državni arhiv u Zadru, Zadar.
- Soldo, J. A., 2005: *Grimanijev zakon. Zakon za dalmatinske krajine iz 1755./56. godine*, Golden marketing, Zagreb.
- Stoddard, R. H., Prorok, C. V. 2003: *Geography of Religion and Belief Systems*, u: *Geography in America at the Dawn of the 21st Century*, ur. Cort J. Willmott and Gary Gaile), Oxford University Press, 48, 759-767,
- Šegota, T., Filipčić, A., 1996: *Klimatologija za geografe*, Školska knjiga, Zagreb.
- Trinajstić, I., 2011: Fitogeografska raščlanjenost biljnog pokrova, u: *Šume hrvatskog Sredozemlja*, ur. Matić, S., Akademija šumskih znanosti, Hrvatske šume, Hrvatsko šumarsko društvo, Zagreb, 182-192.
- Trošelj, M. 1992: Prilog istraživanju velebitskih mirila, *Senjski zbornik*, 19 (1), 69–72.
- Trošelj, M., 2013: Južnovelebitska mirila – od istraživanja profesora Ante Glavičića do danas, *Senjski zbornik*, 40 (1), 611-629.
- Vinšćak, T., 2010: Velebitska mirila u kontekstu sakralne geografije južnog Velebita, u: *Mirila, kulturni fenomen*, ur. Pleterski, A., Šantek, G. P., ZRC SAZU, Ljubljana, 11-14.
- Zelinsky, W. 1980: North America's Vernacular Regions, *Annals of the Association of American Geographers*, 70 (1), 1-16.

